

הרב גד אלדר

גדרי חיוב הבעל במזונות ויכולתו להיפטר מחיוב זה

מבוא

מספר פעמים נזכר בגמרא¹³², שאדם יכול להיפטר מחיוב מזונות לאשתו כשיאמר "צאי מעשה ידיך במזונותיך", ויש לעמוד על טיבה של אמירה זו. ברם, נראה שניטיב לעשות כן, רק אחר שנכין את אופי חיוב המזונות של בעל לאשתו, ואח"כ נוכל לדון בדרך בה הוא נפטר מחיוב זה. ישנם ראשונים הסבורים שחיוב מזונות הוא מדרבנן¹³³, אך אנו נתמקד בשיטת הרמב"ם (אישות פרק יב הל' א-ד):

כשנושא אדם אישה... יתחייב לה בעשרה דברים ויזכה בארבעה דברים. והעשרה: שלושה מהן מן התורה, ואלו הן שארה, כסותה ועונתה. שארה-אלו המזונות, כסותה-כמשמעה, עונתה-לבא עליה כדרך כל הארץ... והארבעה שזוכה בהן כולם מדברי סופרים. ואלו הן: להיות מעשה ידיה שלו... ועוד תקנו חכמים שיהיה מעשה ידיה כנגד מזונותיה... לפיכך אם אמרה האישה 'איני ניזונת ואיני עושה' שומעין לה ואין כופין אותה. אבל אם אמר הבעל 'איני זנך ואיני נוטל' אין שומעין לו, שמא לא יספיק לה מעשה ידיה במזונותיה, ומפני זה ייחשבו המזונות מתנאי הכתובה.

נמצאנו למדים, שחיובו של הבעל במזונות מעוגן בשני מקורות. חיוב מהתורה, ומדרבנן - כתנאי כתובה, ויש לעמוד על כפילות זו. אף עצם חיוב המזונות כתנאי כתובה אינו נהיר, הלא המזונות ומעשה ידיים כלל אינם קשורים לכתובה, והכיצד יצרה הצמדתם חיוב חדש?

ראש המדברים בכך הוא הרשב"א (ע: ¹³⁴ ד"ה כשהדירה):

והרמב"ם ז"ל כתב דמזונות דאורייתא בפי"ב מהל' אישות. והא דאמרינן אמר רב: האומר אי אפשר בתקנת חכמים כגון זו - שומעין לו. מאי כגון זו? כדבר הונא אמר רב... יכולה אישה שתאמר לבעלה 'איני ניזונת ואיני עושה', דמשמע דמזונות תקנת חכמים היא, ליתא! אלא משום דאפקעינהו רבנן למזונותיה אלא אם תתן מעשי ידיה לבעלה, ונמצאו מזונותיה תלוין במעשי ידיה שהן מדרבנן, משום הפקר ב"ד הפקר, אם כך קרי להו תקנת חכמים.

חידש הרשב"א, שמדרבנן אישה שאינה נותנת מעשה ידיה לבעלה - מופקעין מזונותיה.

אך לא כן כתב הרמב"ם (אישות פרק כא הל' י):

כל אישה שתימנע מלעשות מלאכה מן המלאכות שהיא חייבת לעשותן - כופין אותה ועושה, אפילו בשוט.

והראב"ד העיר (שם) שלא נזקקים לשוטים אלא ימעט מזונותיה וצרכיה. וא"כ מדברי הרמב"ם נראה, שאינו כן, כיוון שבכל מקרה חייב במזונותיה, ודלא כרשב"א¹³⁵.

¹³² כתובות (ע, ע"ב), (קז, ע"א), גיטין (יב, ע"א).

¹³³ תורה שהגיע (כתובות ע, ע"ב).

¹³⁴ כל המקורות מתייחסים למסכת כתובות אלא אם כן צוין אחרת.

¹³⁵ ומצאתי שהעיר כן בספר "משנת יעקב", עמ' קנח סק"ב) ודן בכך. אמנם עיקר חידושו של הרשב"א לא רמוז ברמב"ם. ועיין בדבריו המחודשים של "אבן

שיטת הרמב"ם בחיוב מזונות

כתב הרמב"ם בספר המצוות (ל"ת רסב):

הזהיר מענות אמה עבריה כשנקנה אותה אם נשאה, רוצה לומר שנחסר ממנה מזונה, כסותה, ועונתה על דרך העינוי וההכאבה, והוא אמרו 'שאה, כסותה ועונתה לא יגרע', וזאת האזהרה תכלול כל מי שישא בת ישראל שלא יענה אותה בדבר מאלו הדברים על צד ההכאבה והצער... הנה הודיענו כי משפט הבנות הוא שלא ימנע מהם שאר, כסות ועונה.

מבואר שאופי חיוב מזונות מהתורה הוא "לא למנוע מזונות כדי להכאיבה" והדברים מסתברים מאד. שהרי המצב מדאורייתא של אישה נשואה היא שהיא מתפרנסת ממעשי ידיה ככל אדם, אם מספיקים לה - מוטב, ואם לא - הבעל מצווה להשלים לה. זהו תוקף חיובו מהתורה "להשלים במקרה הצורך" ומזה נגזר הלאו "לא למנוע כדי להכאיב"¹³⁶.

מעשה, אנו למדים ברמב"ם, שתקנו "מזונות תמורת מעשה ידים" פירוש הדברים, האישה שכחלק מחיוביה כאשת איש נותנת את מעשי ידיה לבעלה, ואם כן אין לה מקור פרנסה יומיומי, כנגד חיוב זה מתחייב הבעל בחיוב קבוע לספק את מזונותיה, הווה אומר החיוב "להשלים במקרה הצורך" הפך לחיוב קבוע ושגרותי, ומפני זה בעצם התוסף לבעל חיוב שגרותי נוסף במסגרת הנישואין, ולכן המזונות נחשבים תנאי כתובה. עתה ברור מדוע אישה הנמנעת ממלאכה אין פוחתין ממזונותיה, כיוון שחיוב מזונות הבעל הוא חובתו השגרתית, הבלתי תלויה, ומה שנותר לעשות הוא לדאוג שהאישה אף היא תמלא את חובתה¹³⁷.

להשלמת התמונה יש להגדיר מהו "על דרך העינוי וההכאבה"?

כתב הרמב"ם (אישות פרק יב הל' יח):

יש מן הגאונים שהורה, שאין פוסקין מזונות לאישה שהלך בעלה או שמת בעלה עד שיהא שטר כתובתה יוצא מתחת ידה...

ויש מי שהורה, שפוסקין לה מזונות... ואין מצריכים אותה להביא כתובה,

ודעתי נוטה לזה במי שהלך בעלה, הואיל ויש לה מזונות מן התורה, אבל אם מת בעלה - אין לה מזונות עד שתביא כתובה מפני שהיא אוכלת בתקנת חכמים...

והיה אפשר לטעון, כשהבעל אינו כאן אין מניעת המזונות "על דרך העינוי וההכאבה". אך מתבאר דאין הכוונה בעינוי מצד כוונתו הזדונית של הבעל, אלא מצד האישה, כיוון שיש לבעל נכסים והאישה יודעת ועיניה כלות למזונות - הרי זהו עינוי והכאבה, אמנם כשאין לבעל נכסים ודאי שאינו עובר בלאו מהתורה.^{138 139}

האזל" (הל' מלוה א, ח) ובמה שהעיר עליהם ב"משנת יעקב" (שם, עמ' קנז).

¹³⁶ עיין ברמב"ם (פ"ד, ה"ז, ה"א) יישום הלאו לגבי עונה בקשר לדין מורדת ומורד, ושם אפילו חולה נקראת מורדת, כיוון שאין לו פת בסלו. וע"ע מרחשת ח"ב, סי' ט, סעיף א, ס"ק ח.

¹³⁷ יש להסתפק באמירת איני ניוונת ואיני עושה האם התקנה נעקרת, או שמא משמעות האמירה היא שמזונות תמורת מעשה ידיים נשארים צמודים, אלא שהאישה "נותנת לו" את מעשה ידיה על ידי שפטור מלזונה, ואם כן היחס בין מזונות למעשה ידיים נשמר, ואין כאן עקירת תקנה כי אם קיומה בצורה שונה. זהו בעצם דיון האם חיובי מזונות ומעש"י הם חיובים שונים אך מותנים זה בזה או שמא הם חיובים שלובים והם שני צדדים של אותה מטבע. אפשר, שזהו פשר המחלוקת אם נותן לאישה לחזור מאמירתה. אם עקרה את התקנה - אי אפשר לה, אך אם התקנה ממשיכה להתקיים, אין כאן חוכא ואטלולא כשחוזרת. לאור זאת, ייתכן שדעת הראב"ד המצדד במניעת מזונות וצרכים מהאישה המסרבת לעבוד, בנוי על ההבנה השנייה, ומכיוון שאינה עושה - אם לא יזון אותה - הרי התקנה, "ההדדיות" ממשיכה להתקיים. אמנם צריך לומר, שגם צרכיה, הנכללים בכסות, נעקרים כשאומרת כן (ב"ש סימן ס"ק א). יש להוסיף שלראב"ד "איני ניוונת ואיני עושה" כולל את שאר המלאכות, בנוסף למעשה ידיה, ואין זה משתמע בדעתו.

מכל מקום, להבנה השנייה יתבהר המושג "אי אפשר בתקנת חכמים", שניתן לאומרו רק כשהמסגרת נשמרת, וכוונת חכמים מתקיימת בצורה שונה. אך אי אפשר לעקור תקנת חכמים, אפילו כשתוקנה לטובתך. ע"ד מ"ח"מ, סימן קצח) ובש"ך שחלק עליו. ע"ז ט"ז (י"ד, סימן שמב ס"ק א) וספר ארץ הצבי (סימן כו) שהגדירו בצורה שונה.

¹³⁸ ע"ז סמ"ע, חו"מ, סימן צז, ס"ק נז.

¹³⁹ אף שבסמ"ע ניתן היה להבין שדווקא כשהבעל עימה ואוכלת עימה - הרי מהתורה, הכריח במשנת יעקב (עמ' קנח), שעיקר חילוקו הוא בין מצב שבו לבעל או אין לו. שהרי הרמב"ם (אישות פרק יב הל' יח) כתב, שגם כשהבעל אינו כאן - חיוב המזונות הוא מהתורה.

שיעבוד ממוני או איסור לאו?

אמנם יש לערער על מסקנותינו מדברי הרמב"ם עצמו (שם, שם הל' י-יא):

כמה מזונות פוסקים לאישה? פוסקין לה לחם שתי סעודות בכל יום סעודה בינונית... ופוסקין לה פרפרת לאכול בה הפת...

במה דברים אמורים - בעני שבישראל, אבל אם היה עשיר - הכל לפי עשרו... ואם היה עני ביותר ואינו יכול ליתן לה אפילו לחם שהיא צריכה לו - כופין אותו להוציא...

השתא, לדברינו, נצטרך לומר שכופין את העני כיוון שאינו מקיים את חיוב מזונות שתקנו רבנן, שהרי מהתורה אינו חייב כיוון שאין לו. אמנם מצאנו שכתב הרמב"ם כן אף לגבי כסות (פי"ג, ה"א-ה): "כמה הכסות שהוא חייב ליתן לה? בגדים של חמישים זוז... בד"א בעני שבישראל, אבל בעשיר הכל לפי עשרו... ואם קצרה ידו ליתן לה אפילו כעני שבישראל - כופין אותו להוציא".

ואף לגבי עונה (שם, פרק יד הל' ז):

אסור לאדם למנוע אשתו מעונתה, ואם מנע כדי לצערה עבר בלא תעשה שבתורה... ואם חלה או תשש כוחו ואינו יכול לבעול - ימתין ששה חודשים עד שיבריא... שאין לה עונה גדולה מזו, ואח"כ או יטול ממנה רשות או יוציא ויתן כתובה.

ואנחנו לא נדע, מנלן לומר שיש חיוב דרבנן בכסות ועונה נוסף על חיובו מהתורה!

ניתן, אמנם, להסביר את כפיית הבעל לגרש לא כתוצאת חיוב דרבנן אלא מחיובו מדאורייתא, וכן כתב החתם סופר (שו"ת אבה"ע, סימן קלא):

אמנם רבנו ירוחם הקשה [=על הרמב"ם]: מאי שנא מכל בע"ח דאם אין לו - פטור, והכא שאין לו אמאי נכופין להוציא?! ...

איברא יש לחלק, בשלמא הלוואה דעלמא מילתא אחריתי היא והוצאה נתנה, ולא נשתעבד גופו לזה אלא נכסיו, אבל הכא המזונות היינו האישה בעצמה, דנישאת לו אדעתא דמזונות, ואם אין מזונות אין אישות ונישואין - שפיר כופין ונוטלין ממנו אשתו... וכיוון שאינו יכול לזונה אפילו באונס - כופין אותו להחזיר האישה על מקומה הראשון...

מיהו י"ל, זהו דוקא להרמב"ם וסיעתו דס"ל מזונות דאורייתא צדקו דברינו, אך להפוסקים דס"ל מזונות דרבנן אין הנשואין ומזונות תלויים זה בזה כל כך...

ועדיין ללמוד אנו צריכים, אם חיוב המזונות מהתורה נובע מהלאו, והכיצד "אם אין לו" לא מקיים את חיובו, הלא חיובו הוא רק "לא למנוע כדי לצער", וכאן אינו מונע כדי לצער שהרי באמת אין לו! אם כן, הרי לא סטה מחיובו ומדוע שיגרש, הרי הוא מקיים את חיובו, ומכוח איזה סעיף בחיובו נטען כלפיו?

קודם שנתקדם, נצרף לדיוננו את השאלה על עצם שיטת הרמב"ם בהבנת הלאו שהוא "כדי לצער" בלבד, מהסוגיה בנדרים (טו):

במשנה כתוב:

האומר לאישה קונם שאני משמשך - הרי זה ב'לא יחל דברו'

והקשתה הגמרא (שם):

והא משתעבד לה מדאורייתא, דכתיב 'שארה כסותה ועונתה לא יגרע'? ! באומר הנאת תשמישך עלי.

השתא לפי הרמב"ם ניתן לתרץ כשלא מתכוון לצערה? ! ונאמרו בזה תירוצים שונים¹⁴⁰. אמנם נראה, דקושיה מעיקרה ליתא, ומתוך כך נעמוד על שיעבוד המזונות מהתורה.

"שאר, כסותה ועונתה לא יגרע"

¹⁴⁰ עיי' שו"ת מהר"ם אלשיך (סימן נ), מבי"ט (שו"ת חלק ג סי' קלא) ועוד אחרונים שהובאו בציונים לרמב"ם (שם, מהד' פרנקל).

עד כאן בחנו אפשרות, שגדרי החיוב הממוני נלמדים מהלאו, והם זהים לגמרי לגדרי הלאו. הלכך, אדם שלא מתכוון לצער את אשתו – אינו עובר על הלאו, אך גם פטור משעבודו מהתורה. אך הראנו לדעת, שהדברים מוקשים מהסוגיה הנ"ל בנדרים. על כן יש מקום לעמוד על שילוב הלאו בהקשר בו הוא כתוב (ואף הרמב"ם מנה לאו זה כחלק מעינוי אמה עבריה).

לאחר שהאמה נישאה, ובעלה רוצה להוסיף אישה עליה – מזהירה התורה שלא יגרע מחיוביו שנהג כלפיה עד עתה. חיובים אלו, שנהג עימה עד עתה, לא שמענו שנצטוו עליהם. אלא לאחר שנתעורר הצורך להתריע על סכנת הזנחתם לאחר לקיחת האישה השנייה.

בעצם, חיובים אלו "קדמו לציווי התורה", ורק כשהתורה רואה סכנה לקיומם היא מזהירה בפני החסרתם, אך היא לא "המציאה" אותם. הם נהגו גם לפני שציוותה בהם. התורה רק מאשרת אותם ומצווה להמשיך ולקיימם¹⁴¹.

נמצא, שהרמב"ם יכול היה להתחיל אף את פרק יב (הל' אישות) כדרך שהתחיל את פרק א. היינו, שהבסיס לחיובי תורה הוא חי האישות כפי שהתמסדו במציאות, והתורה באה רק לקבוע להם תוקף חוקי.

שתי מסקנות ניתן להסיק מדיוננו:

ראשית, התורה אכן אינה מזהירה בלאו אלא על הכוונה לצער, אך מתוך דבריה אנו למדים שהיא מתייחסת לחיוב קדום לה "משפטי האישות". זוהי החובה החיובית של הבעל כלפי אשתו, והלאו הוא על גבי חובה זו לא לענות את אשתו. כך מתורצת השאלה על הרמב"ם מהגמרא בנדרים, שכן הגמרא התייחסה לשעבוד ולא ללאו, והשעבוד הוא עצם האישות אפילו שלא בכדי לצערה.

אך מסקנתנו השנייה חשובה יותר:

הרמב"ם הגדיר את חיוב העונה (אישות פרק יד הל' א):

עונה האמורה בתורה, לכל איש ואיש כפי כוחו וכפי מלאכתו.

והדבר חייב עיון. מדוע לא יתחייבו כולם בעונה קבועה ולאור זאת יצטרך המלח לבקש את רשות אשתו לצאת להפליג? והכיבוד מהתורה עיקר חיובו שונה מהטייל והחמר¹⁴²?

הדברים ברורים לאור הקדמתנו. התורה לא יצרה את החיוב, אלא רק אישרה והגדירה את הנהוג. ומטבע העולם, מערכת האישות נוצקת ומשתלבת בחייו של כל פרט שמרכיב אותם, ולכן חיוב העונה של המלח הנוהג להפליג נגזר ממקצועו.

עתה יתבהר לשון הרמב"ם (שם, הל' ז) שכתב:

אסור לאדם למנע אשתו מעונתה, ואם מנע כדי לצערה עבר בלא תעשה.

ומדוע לא הקדים ואמר "אסור לאדם למנע אשתו מעונתה כדי לצערה"? ! אלא שהחיוב רחב מהלאו, אלא שגדרי החיוב בנויים על היסוד המציאותי "משפט האישות". לפי זה, ייתכן, שאדם לא יעבור על הלאו, אך עדיין לא יקיים את חובתו לאשתו!

עתה נשוב לחיוב המזונות. מסתבר, בנוהג שבעולם, שאישה עובדת ומתפרנסת ממעשי ידיה ככל אדם שעובד. נמצא שביסודו, חיוב הבעל הוא להשלים את החסר לה במזונותיה וצרכיה. אף אם אישה מסוימת כלל לא עובדת, והבעל מספק לה כל צרכיה, מכל מקום, חיובו הבסיסי מהתורה הוא להשלמת צרכיה¹⁴³, או בלשון התורה – לא "לגרוע" מצרכיה. מדרבנן תיקנו שמעשי ידיה לבעל, ומכוח זאת תיקנו שמעש"י כנגד מזונותיה והבעל יתחייב בחיוב קבוע לספק כל צרכיה ולא רק להשלימם, ולכן חיוב מזונות

¹⁴¹ התכוונתי להקביל את העניין לדבריו של ר"ש שקאפ ביחס ל"משפטי הממון" הקודמים לדיני התורה. ועי' עוד בפני יהושע (על המשנה, כתובות נט:). וכן נראה, שזוהו יסוד שיטת הרמב"ם בעניין "עולה עמו ואינה יורדת עמו", דהבין דכל זמן שהיא עמו – אף יורדת, ואכמ"ל.

¹⁴² ניתן היה לדחוק ולומר שהדבר בנוי באופן שכך התנו מעיקרא. עי' בספר יד דוד (לר' דוד פרידמן מקרלין (מוסד הרב קוק תשל"א), פסקי הלכות, אישות פרק יד הל' א) שהלך בכיוון זה. אלא שמכיוון שעל צערא דגופא לא מהני מחילה, חידש שאכן זכותה של אשת הגמל לחזור בה, ויתחייב הלה לשנות מלאכתו או לגרשה ללא כתובה. דבריו מחודשים!

¹⁴³ בשו"ת חתם סופר (אבה"ע סימן קלא) כתב, שגם מהתורה אין האישה חייבת למכור נכסיה "שאין לבעלה רשות בהן" כדי לזון מדמיהן, אף אם בעלה עני ומתפרנס מן הצדקה. אלא תתפרנס היא עמו מהצדקה אפילו שיש לה הון רב (ורחח דברי השואל שלא סבר כך). והדברים ניתנים להיאמר אף לדברינו, שחובתו של הבעל לדאוג למזונותיה. אמנם, אם מעש"י מספקים לה, נראה דאין לה ליטול מהצדקה מהתורה. ועי' עוד קובץ התורה והארץ, ד, עמ' 259-265.

בצורה זו הוא מתנאי הכתובה. נמצא, שתקנת חכמים היא ביסודה פרוצדורלית, ואינה מחדשת חיובים נוספים שלא היו קיימים לפניו. ומאחר שתקנה זו לטובת האישה – יכולה היא לעקור אותה. אלא, שבכך היא פוטרת את הבעל מרצונה אף מחיובו הבסיסי להשלים צרכיה¹⁴⁴.

צאי מעשה ידיך במזונותיך

אפשרותו של הבעל להיפטר מחיוב מזונות נדונה בשלושה מקומות ברמב"ם:

1. אישות פרק יב הל' ד:

ועוד תיקנו חכמים שיהיו מעשה ידי האישה כנגד מזונותיה. ...

לפיכך אם אמרה האישה 'איני ניזונת ואיני עושה' - שומעין לה ואין כופין אותה.

אבל אם אמר הבעל 'איני זנך ואיני נוטל כלום ממעשי ידיך' - אין שומעין לו, שמא לא יספיק לה מעשה ידיה במזונותיה.

ומפני תקנה זו יחשבו המזונות מתנאי הכתובה.

2. שם, הל' כ:

הבעל שאמר לאשתו בשעה שהלך 'טלי מעשה ידיך במזונותיך' - אין לה מזונות. שאילו לא רצתה בדבר זה ולא סמכה דעתה, היה לה לתבעו או לומר לו 'אין מעשי ידי מספיקין לי'.

3. רוצח, פרק ז הל' ב:

אישה שגלתה לעיר מקלט - בעלה חייב לזונה. ואינו יכול לומר 'צאי מעשה ידיך במזונותיך' אלא אם כן היו מספיקין לה.

והשתא תיוהא קחזינא הכא, מהמקור הראשון משתמעת שלילה מוחלטת של הבעל להיפטר מחובתו, בעוד, שבמקור השני משתמעת אפשרות המכירה בזכותו להיפטר מחובתו, אך ורק לאחר הסכמת האישה ואפילו הסכמה שבשתיקה. אמנם במקור השלישי מתבאר, שישנה אפשרות לבעל להיפטר מחובתו אף בלא הסכמתה בתנאי שמעשי ידיה מספיקים לה.

ונתחלקו דרכי האחרונים בזה בהתאם להבנתם את עצם האמירה "צאי מעשי במזונותיך":

שיטת הצפנת פענח והקובץ שיעורים

שו"ת צפנת פענח (מהר"ד דווינסק סימן כא) העיר על דברי הרמב"ם בהל' רוצח, דאעפ"י שיכול לומר לה "צאי מעשי במזונותיך", אינו יכול לומר "איני זנך ואיני נוטל". וביאר, שלבעל אין זכות להיפטר מחובתו, אך באמירת "צאי מעשי במזונותיך" כלל לא נפטר מחובתו, אלא מקיים אותה לחלוטין. במקום לתת לה מזון נותן לה כסף לקניית מזון בדמות שכרה שאינו נוטל¹⁴⁵. לכן מציאתה ממשיכה להיות שלו (לענ"ד אף המותר שייך לבעל).

אמנם, אין בזה כדי לפתור את הסתירה הפנימית בדין "צאי מעשי" האם נדרשת לכך הסכמתה¹⁴⁶, וכלל לא ברור מדוע נדרשת לכך הסכמתה (במיוחד להסבר "בית יעקב" שצינו בהערה).

אך תורף ההסבר שלו לאמירת הבעל "צאי מעשי ידיך ממזונותיך" על אף שהוא משתלב יפה בלשון, מוקשה מאוד מגמרא

¹⁴⁴ לענ"ד מכאן שאב הרמב"ם את פסקו "שאינ מחשבין עם האישה על מעשה ידיה". שהרי זהו בדין מה ששללו חכמים, שהבעל אך ישלים את מזונותיה, אלא חיוב המזונות הוא חיוב עצמאי לספק כל מזונותיה. ואין הבי"ד טוענין לו "צאי מעשי" במזונותיך" כיוון שזו עקירת תקנתם כפי שיבואר להלן. ברם, ביתומים קטנים הרי המצב כאילו הבעל כאן, ולכן פוסקים לה מזונות, ומנגד פוסקין לה מעשה ידיים (אישות פרק יח הל' כב).

לענ"ד, מדאורייתא, אישה המסוגלת להרוויח סכום מסוים, ואינה עובדת – אינה זכאית למילוי סכום זה על ידי הבעל אלא רק בהשלמתו עד לסכום המספיק לה.

¹⁴⁵ בבית יעקב (סימן סט ד"ה יכול) הסכים לכך, וביאר דזו חובתה של האישה למכור לצורך מזונות הבית, אך אם אינה עושה כלל זהו חלק ממלאכות הבית, ואם כן בכך שמוכרת את התוצר של מעשה ידיה למזונותיה לא נעקר שום דבר ממקומו.

¹⁴⁶ באבן האזל (רוצח, שם) נדחק לפרש דהיא שהיא פשיעה, ומחמתה נפרדה החבילה – יכול הבעל באופן חריג לומר "צאי מעשה ידיך למזונותיך" אף ללא הסכמתה.

מפורשת, שציינ אליה בקובץ שיעורים (ס"ק רכז):

הגמרא (ע): דנה באפשרות שהבעל הצליח להדיר את אשתו מהנאתו, והגמרא מתקשה בדבר, שהרי הבעל משועבד למזונותיה. הגמרא מוצאת פתרון בהעמדת המקרה שהבעל אמר לה "צאי מעשי ידיך במזונותיך" ומכיוון שכבר אינה קשורה אליו בחיוב מזונותיה יכול הוא להדירה. והקשה הקוב"ש: מה מרגוע מצאה הגמרא בתירוץ זה, הלא כשאומר "צאי מעשי..." עדיין משועבד לה ומקיים תקנת חכמים לחלוטין והיאך יכול להדירה?¹⁴⁷

שיטת האבני מילואים

האבנ"מ ביאר (סימן ע ס"ק יג), שהרמב"ם מאפשר אמירת "צאי מעשי ידיך במזונותיך" רק בהסכמת האישה לא מדין מחילת האישה, שהרי הרמב"ם אי אפשר למחול על דבר שאינו קצוב, אלא משום "אי אפשרי בתקנת חכמים. דיכולה אישה שתאמר איני ניזונת ואיני עושה, וככל ששתקה ונתרצית בכך - שוב אינה יכולה לחזור"¹⁴⁸.

יוצא, לדבריו, שהשוני בין הניסוח "איני ניזונת..." לבין "צאי מעשי..." אינו משקף מצב משפטי שונה, אלא שוני מציאותי ביוזמה, אך בסך הכל מדובר כאן באותו דין ואותה תופעה, ובכל מקרה אין פתרון להל' רוצח.

אמנם, על עצם ההבנה ברמב"ם שנצרכת הסכמת האישה לאמירת "צאי מעשי..." כתב כבר הריב"ש (שטמ"ק ע: ד"ה וז"ל ריב"ש):

הא דאמרינן שיכול לומר לה 'צאי', לאו אליבא דר"ל בלחוד אתא, דאמר 'מעשי ידיה עיקר', אבל לרב הונא דאמר 'מזונותיה עיקר' - לא, דאם כן היכי אמרינן הכא שיכול לומר לה [= 'צאי מעשי...'], והא קיי"ל כרב הונא?! אלא ודאי אפילו לרב הונא... ואין כל דעת הרמב"ם ז"ל... גם רש"י כתב בפרק אחרון דדווקא כשקבלה עליה¹⁴⁹.

אך בגמרא קשה מאד להכניס דבר זה. שכן הגמרא תמיד מפצלת אפשרות אמירת צאי מעשי לשני מקרים. כשמספקת למזונותיה - ניתן, ואם לא מספקת - אי אפשר לומר לה כך. ואם הגמרא מדברת בהסכמתה, מדוע כשלא מספקת אי אפשר?! ומלבד שבהל' רוצח לא נראה שצריך הסכמתה. אף מהלכות אישות לא נראה כן.

מדברי הרמב"ם שציטטנו לעיל (אישות פרק יב הל' כ) נראה, שלבעל יש זכות לומר זאת, אלא שהאישה יכולה למחות. אם כן, מדוע לא ניסח הרמב"ם דברים מפורשים שלאמירת הבעל דרושה הסכמת האישה, וכל כוחה של אמירתו נובעת מרצונה?

איני נזונת – ביטול דין תורה; צאי מעשה ידיך – עקירת תקנה דרבנן

אם נאמץ את גישת הקוב"ש, שבאמירת "צאי מעשי במזונותיך" הבעל מפקיע את תקנת "מעשי נגד מזונותיה", עדיין יש הבדל בין אמירת הבעל לאמירת האישה "איני ניזונת ואיני עושה":

כשהאישה אומרת כן, היא מוותרת על חיוב הבעל כלפיה אף מדאורייתא, אך הבעל אינו יכול אלא לבטל את המזונות כתנאי כתובה, אך חיובו מהתורה נשאר.

אם נעייץ בגדריה של אמירת "צאי מעשי במזונותיך" נמצא, שניתן לומר זאת רק כשהאישה מספקת למזונותיה, ואם אינה מספקת - על הבעל להשלים לה (ר"ן לא: בדפי האלפס ד"ה באומר; רמ"א, סימן סט סע' ד). לאור מה שביארנו, זהו בדיוק חיוב הבעל מהתורה.

על פי זה ניגש להבין את דברי הרמב"ם:

1. פרק יב הל' ד:

הרמב"ם כתב, שבעוד שהאישה יכולה לומר 'איני ניזונת ואיני עושה' ולהשתמש במעשה ידיה כדי לשמוט את חיוב הבעל אף

¹⁴⁷ ניתן אולי לתרץ, לאור ספקו של הקובץ שיעורים (ס"ק רטז) באופי זכיית הבעל במעשי אשתו, האם זוכה מיד או אף לאחר תקנת חכמים האישה זוכה ואחר כך נעשין של בעלה (כשם שהסתפקו האחרונים בזכיית עבד לרבו). אם נאמר שהאישה זוכה קודם, הרי שבאמירת "צאי מעשי במזונותיך" בעצם מותיר את מעשי בידה מכוח ציוויו. נמצא, שמחד היא לא נהנית ממנו, ומאידך, לא פקע ממנו החיוב לזונה, ואדרבה הוא מקיימו.

¹⁴⁸ אמנם, בסימן סט ס"ק א הוא ביאר שהיסוד לאמירת "צאי מעשי במזונותיך" היא מחילה, וכנראה שם מיירי דלא כשיטת הרמב"ם.

¹⁴⁹ שיטת רש"י מרתקת אף היא. משתמע דאף לדבריו יש רובד מהתורה ומדרבנן בחיוב מזונות האישה.

מדאורייתא, הבעל אינו יכול לומר דבר זהה, כלומר לשמוט את חיובו מדאורייתא באמירת 'איני נוטל ואיני זנך'. הרמב"ם מנמק: כיוון שיכול להיווצר מצב שהאישה "לא ספקה", ואז הבעל חייב מהתורה ואת חיובו מהתורה הוא אינו יכול לעקור¹⁵⁰.

אך כל זאת כשהבעל מתכוון באמירתו לעקור את חיובו מהתורה - אז אין זה אפשרי. אך כשאומר "צאי מעש"י במזונותיך", אינו עוקר את חיובו מהתורה, וזהו הדיון בהל' רוצח:

2. רוצח פרק ז הל' ב:

בהל' רוצח מבואר, שאכן, אמירת "צאי מעש"י במזונותיך" נאמרת בעל כורחה של האישה. וזאת, כיוון שאין כאן כוונה לעקור את חיוב התורה אלא רק את החיוב מדרבנן. הרמב"ם מבאר, שאין נצרכת הסכמתה לדבר, והסיבה פשוטה: כיוון שהבעל לפנינו ולא הלך למדינת הים - אם מעשי ידיה לא יספיקו - בית דין יכפה את הבעל להשלים לה. לכן מועילה אמירתו כל זמן שמעשה ידיה מספיקין לה.

3. אישות פרק יב הל' כ:

[עתה נבין את דברי הרמב"ם בהל' אישות] פי"ב ה"כ הרמב"ם מדבר על מצב בו הבעל הולך למדינת הים. לכן הבעל יכול לומר "צאי מעש"י במזונותיך" כמו בכל מקום, אלא שההבדל מהל' רוצח נובע מכך שאם יוצר בעתיד מצב ש"לא ספקה" - הרי הבעל לא יהיה לפנינו! לכן, עתה יש לאישה זכות מחאה אם אין דעתה סומכת על הסדר זה מכוח העתיד, שאז לא יספיק לה והבעל לא יהיה כאן, וכל שכן אם עתה אין מעשה ידיה מספיקין. ואם שתקה - הסכימה גם לעתיד (מכוח מחילה וכיו"ב), אך להווה אין צורך בהסכמתה!

נמצא, אם כן, שהרמב"ם מעולם לא נתכוון לומר שנדרשת הסכמת האישה לעצם אמירת "צאי מעש"י במזונותיך", דלא כריב"ש¹⁵¹.

עקירת חיוב הבעל במזונות

כתב הרמב"ם בפירושו המשניות (פי"ג מ"א, מהד' קאפח):

וממה שאתה צריך לדעת, שיכול אדם לומר לאשתו 'צאי מעשה ידיך במזונותיך, כל זמן העדרי' - ואין לה מזונות. בד"א? כשאינו נמצא, אבל כשהוא נמצא - אינו רשאי.

ומסתברא דמיירי בדספקה, שרק אז יכול לומר "צאי", ואפ"ה כשהוא מצוי - אי אפשר לומר. ויש להבין סברת החילוק.¹⁵²

ומשמעות דבריו, שכשאומר "צאי" מדבר אפילו בעל כורחה של האישה, דאם מדעתה, מדוע שלא יאמר כן אף כשמצוי?¹⁵³

ונראה, דאמנם באמירת "צאי מעש"י במזונותיך" מפקיע מעצמו את חיוב המזונות מדרבנן. אך לפי זה יוצא, שחכמים חייבו את הבעל במזונות, אך גם אפשרו לו להיפטר מחיובו זה ולהשאיר את החיוב מהתורה בלבד ומה הועילו חכמים בתקנתם?

על כן נראה, דווקא בגלל שאופי אמירת "צאי" הוא עקירה, יתכן לעשותה רק באופן כזה שהמציאות מצדיקה אמירה כזו, היינו, שהיא משרתת את צרכי האישה כגון - שהאיש אינו מצוי, בין אם הוא הולך למדה"י, ובין אם היא הלכה לעיר מקלט. במקרים אלו אמירה זו אינה מתנגשת חזיתית עם חיובו התמידי לזונה, ונמצא שאכן הבעל יכול לעקור חיובו. אך כל זה רק במצבים בהם זה לא ניכר כעקירה, כיוון שזה לטובתה כיוון שהם פרודים, ורק כל זמן שהם פרודים¹⁵⁴.

¹⁵⁰ הרמב"ם נימק את שלילת האפשרות של הבעל לומר "איני נוטל ואיני זנך" בכך: "שמא לא יספיקו מעשה ידיה... (אישות פרק יב הל' ד). ולכאורה קשה: מה החשש? הרי אם לא יספיקו יחזור לזונה? מבואר מכאן שאין חוזרים מאמירה זו ולכן החשש במקומו. ואם כך יגיד עליו רעו' ואף באמירת "איני נוטל ואיני עושה" אין לחזור, ונחלקו בכך הראשונים.

¹⁵¹ וכן מצאתי שפירש ב"בית מאיר" (תחילת סימן ט).

¹⁵² הרב יהודה דרעי (אבני עזר) הוציא מכאן, שיש חיוב נוסף לבעל כלפי אשתו: חיוב חיבה לאכול עמה, וזהו תורף החילוק, ע"ש. לדברינו, אין צורך בדבריו.

¹⁵³ אמנם הבית מאיר (סוף סימן ע) ביאר, שהרמב"ם עוסק במקרה שזה מדעתה, ואפילו הרי אינה מועילה התרצותה במקרה ש"לא ספקה". זאת, מכיוון שהרמב"ם לשיטתו דמחילת דבר שאינו קצוב - לא מהני. וב"ספקה" פשוט שיכול לומר "צאי מעש"י במזונותיך".

¹⁵⁴ הראשונים התייחסו לסתירה, לכאורה, בין יכולת האישה להפקיע את "מעש"י כנגד מזונותיה" ובין יכולת הבעל להפקיע את חיוב "מזונותיה תחת

על דרך זו נבין את ההבדל בין "איני נוטל ואיני זנך" שהרמב"ם שלל, לבין אמירת "צאי מעש" במזונותייך" שהיא אפשרית. והבאנו לעיל, שבשורת "צפנת פענח" הבין שמשמעות המלים שונה, אך לדברינו ההבדל לא טמון במלים! אלא במקרה שהבעל אומר כך ללא סיבה והוא מצוי - אז אמירה זו מתפרשת כעקירת חיובו וזה אי אפשר לו, מה שאין כן כשהוא לא מצוי, למרות שתוכן אמירתו היא עקירה, לאור הסיטואציה שהם פרודים זה לא מתפרש כעקירה, אלא זה משתלב בסיפוק מזונות אשתו.

אמנם, בגמרא מצאנו (ע:), שהמדיר את אשתו מהנאתו יכול לומר כן כשאומר "צאי מעש" במזונותייך" (על אף שהרמב"ם לא פסק גמרא זו מסיבות אחרות) - יש לומר, שכיוון שמדירה מהנאתו הוא הופך להיות "לא מצוי" ולכן מהני אמירתו (עיי"ש בר"ן שהתבטא שנידירה ושעבודה באין כאחת, ומשמע גם כן שברגע שאמר "צאי" מיד הדירה!).

יורש שאומר "צאי"

כתב הרמב"ם (הל' אישות פרק יח הל' ו):

מעשה ידי האלמנה ליורשים, ויורש שאמר לאלמנה טלי מעשי ידיך במזונותייך - אין שומעין לו, אבל היא שרצתה בזה - שומעין לה.

וכתב המ"מ (שם):

זה פשוט שדין היורשים עמה כדין הבעל עם אשתו... ואמרנו בירושלמי (פ"א ה"א) 'אלמנה שאמרה יצאו מעש" במזונותי - שומעין לה'. ודבר פשוט הוא, שהמזונות לתקנתה נתקנו ואין כוח ביתומים לעקרה, אבל היא שאמרה אי אפשר בתקנת חכמים - שומעין לה...

המ"מ הטעים שדין היורש כדין אביו. ואפשר שהבין המ"מ, שאף האב אינו יכול כלל לומר כן אלא בהסכמתה (אף שזה קשה מההל' רוצח) ולכן סתם הרמב"ם שאינו יכול לומר.

אמנם, אף אנו יכולים לומר שדין היורש כדין המוריש, והרמב"ם כיוון לומר, שבאותם מקרים שאף הבעל לא יכול היה לומר - כן דין היורשים. אך אם היורשים הלכו למדה"י יכולים לומר כמו הבעל ובזה לא מיירי הרמב"ם¹⁵⁵.

אמנם, אפשר וסתמת הרמב"ם היא בדווקא, ולמרות שהבעל יכול היה לומר במצבים מסויימים "צאי", היורש לעולם לא יכול לומר כן. וזאת משתי סיבות:

א. הבעל יכול לעקור את חיובו מדרבנן ולהשאירו על חיוב התורה, אך כל חיוב היורש הוא מדרבנן ועקירת חיובו היא בעצם התנערות מכל חיובו במזונות, ולכן אמירת "צאי" בכל מצב שהוא מתפרשת כניגוד לתקנת חכמים שחייבה אותו במזונות אלמנה.

ב. ישנו הבדל יסודי בין חיוב הבעל לחיוב היורש. בעוד חיוב מזונות האישה מוטל על הבעל, חוב מזונות אלמנה מוטל על הנכסים שהוריש הבעל. לכן הבעל יכול בתנאים שלא נראים כעקירת החיוב להיפטר זמנית מחיובו. אך כיוון שהיורש אינו מחוייב כלל בגברא, כל נישול האלמנה מהנכסים - הרי הוא עקירת החיוב, שהרי הנכסים תמיד ישנם גם כשהוא אינו מצוי, ובעצם, היורש, מבחינה מסויימת, לאו בעל דין של האלמנה במזונות.

סיכום

א. חיוב מזונות האישה מהתורה הוא חיוב השלמת צרכיה, מעבר למה שמרוויחה לעצמה ממעשה ידיה.

ב. לאור זאת, הבנו, שחז"ל בתקנתם, הפכו את חיוב המזונות לחיוב קבוע ושגרת, כשזיכו לבעל את מעשה ידיה. אך לאישה שמורה הזכות להפקיע אף את חיוב הבעל מהתורה כשמוותרת על תקנתה.

ג. מנגד, אמירת הבעל 'צאי מעשה ידיך במזונותייך' מאפשרת לבעל לחזור לחיובו מהתורה ולא יותר מכך, ואף זאת, רק במקרים

מעש"י" (עי' שט"ק ע:). לרמב"ם, אכן קיימת סתירה ביניהם, והיישוב הוא, שכשהוא מצוי - אין בכוח הבעל להפקיע, וכשהוא לא מצוי - בכוחו להפקיע, ואף זאת מתוך דאגה לטובת האישה, דמזוני עיקר.

¹⁵⁵ משמעות דברי הרמב"ם "אבל היא שרצתה בזה - שומעין לה" מדובר כשאומרת "איני נוזנת ואיני עושה", שהרי לא הביא אפשרות אמירת משפט זה על ידי אלמנה בשום מקום אחר. אם כך, כמו באמירתה העוקרת תקנת חכמים, כן תתפרש אמירת היתומים, ואם כן מיירי כשמצויים וכמ"ש לעיל, דאז ישנה עקירה.

מסוימים כפי שהתבאר.

